

Mariusz Sawicki

(University of Opole, Poland)
<https://orcid.org/0000-0001-5318-7145>
 E-mail: msawicki@uni.opole.pl

Biskup Würzburga Johann Philipp von Schönborn we francuskojęzycznej korespondencji Charlesa II i Jamesa II Stuartów z lat 1652–1673

*Bishop of Würzburg Johann Philipp von Schönborn in Correspondence
 in the French Language of Charles II and James II Stuart from 1652–1673*

ABSTRACT

The Peace of Westphalia signed in 1648 did not end the war struggle in Western Europe. Until 1658, the Franco-Spanish war continued, and on the other side of the canal La Manche England was waged by a civil war. Later, under the authority of Oliver Cromwell, the country became embroiled in a conflict with the Netherlands (1652–1654),

PUBLICATION INFO			
			e-ISSN: 2449-8467 ISSN: 2082-6060
			
THE AUTHOR'S ADDRESS: Mariusz Sawicki, the Institute of History of the University of Opole, 2 Strzelców Bytomskich Street, Opole 45-084, Poland			
SOURCE OF FUNDING: The stipend of Bavarian State Chancellery and Bulletin of the Polish Historical Mission by the Julius-Maximilians University of Würzburg – the title of the project: „Johann Philipp von Schönborn in the face of French politics in the German Reich during the War of the Spanish Netherlands and the Third Dutch War (1667–1674)”			
SUBMITTED: 2020.05.17	ACCEPTED: 2020.12.09	PUBLISHED ONLINE: 2021.12.28	
WEBSITE OF THE JOURNAL: https://journals.umcs.pl/rh		EDITORIAL COMMITTEE E-mail: reshistorica@umcs.pl	
			

which was only a prelude to the subsequent wars between these countries. One of the key roles in the era of struggle with the Netherlands was played by the German Reich. One of the leading figures in German states was the bishop of Würzburg (archbishop of Mainz) Johann Philipp von Schönborn. French and Habsburg politicians took him into account in his political plans. The interest of the English diplomacy about his person is visible in correspondence of Charles II and James II Stuart. The analyzed correspondence emphasizes the role of Johann Philipp in English politics and diplomacy on the continent during in the years 1652–1673. He was informed about political events and diplomatic missions, at the same time asking for the involvement of the Bishop of Würzburg. He was supposed to support the representatives of the English king, offer advice and share his knowledge. The preserved letters testify that Schönborn played an important political role in the German Reich, he was an extremely influential person there, and his contacts reached not only Paris or Vienna, but also London.

Key words: Würzburg, Johann Philipp Schönborn, England, Charles II, James II Netherlands, The Second Anglo-Dutch War

STRESZCZENIE

Podpisany w 1648 r. pokój westfalski nie kończył zmagania wojennych w Europie Zachodniej. Do 1658 r. trwała wojna francusko-hiszpańska, a po drugiej stronie kanału La Manche Anglia targana była najpierw wojną domową, a potem, pod władzą Oliwera Cromwella, uwikłała się w konflikt z Holandią (1652–1654), który stanowił jedynie preludeum do kolejnych wojen między tymi państwami. Kluczową rolę w dobie zmagania z Niderlandami odgrywała Rzesza Niemiecka, gdzie jedną z czołowych postaci był biskup Würzburga (arcybiskup Moguncji) Johann Philipp von Schönborn. W planach politycznych uwzględniali go dyplomaci francuscy i habsburscy. O zainteresowaniu Anglików jego osobą świadczą listy Charlesa II i Jamesa II Stuartów. Analizowana korespondencja podkreślała pozycję Johanna Philippa w polityce i dyplomacji angielskiej na kontynencie w latach 1652–1673. Informowano go o wydarzeniach politycznych i misjach dyplomatycznych prosząc jednocześnie o zaangażowanie się w nie biskupa Würzburga. Miał wspierać przedstawicieli króla angielskiego, służyć im radą i doświadczeniem. Zachowane listy świadczą niezabiciem, że Schönborn odgrywał istotną rolę polityczną w Rzeczy Niemieckiej, był tam osobą niezwykle wpływową, a jego kontakty sięgały nie tylko do Paryża czy Wiednia, ale również Londynu.

Słowa kluczowe: Würzburg, Johann Philipp Schönborn, Anglia, Charles II, James II, Holandia, II wojna angielsko-holenderska

Podpisany w 1648 r. pokój westfalski nie zakończył zmagania wojennych w Europie Zachodniej w połowie i drugiej połowie XVII w. Do 1658 r. trwała wojna francusko-hiszpańska, która zakończyła się zwycięstwem Louisa XIV i traktatem pirenejskim, dającym mu, dzięki małżeństwu z infantką Marie Thérèse d'Autriche, prawo do podnoszenia pretensji do korony iberyjskiego sąsiada. Burbon zyskał także możliwość upomnienia się o Niderlandy Hiszpańskie, dzięki staremu brabanckiemu prawu spadkowemu, co też, jak wiemy, uczynił już w 1667 r., rozpoczynając tym serię

francuskich wojen holenderskich. Po drugiej stronie kanału La Manche monarchia Stuartów targana była wojną domową, a po ostatecznym przejęciu władzy przez Olivera Cromwella i wydaniu aktów nawigacyjnych, protektorat uwikłał się w konflikt z Holandią (1652–1654), który stanowił jedynie preludeum do wojen między tymi państwami w latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych XVII w., a ich powody były zbliżone do tych z połowy stulecia. Wszystkie wymienione tu konflikty zbrojne nie obejmowały jednak, w przeciwieństwie do wojny trzydziestoletniej, całego kontynentu. Mimo tego angażowały one w mniejszym lub większym stopniu państwa Europy Zachodniej, jeśli nie militarnie, to na pewno dyplomatycznie. Ambasadorowie i rezydenci najważniejszych graczy politycznych tamtego okresu bacznie śledzili sytuację w Rzeszy Niemieckiej, która powoli odbudowywała się ze zniszczeń konfliktu lat 1618–1648. Najbardziej zainteresowanymi zmaganiem na terenie Niderlandów były, z racji położenia, państwa północnych Niemiec oraz tak zwanej linii Renu, choć tu widać wyraźne wpływy polityków francuskich i starających się im nie ustępować – habsburskich.

W tych wszystkich niezwykle skomplikowanych rozgrywkach dyplomatycznych na terenie państw niemieckich jedną z czołowych postaci był bez wątpienia biskup Würzburga oraz arcybiskup moguncki Johann Philipp von Schönborn. W swoich planach politycznych uwzględniali go politycy francuscy, o czym świadczy bogata korespondencja Louisa XIV i jego doradców; nie ustępowali im oczywiście dyplomaci habsburscy, którzy chcieli przekonać duchownego do zaangażowania się po stronie Wiednia. Biskup był również uwzględniany w planach politycznych i dyplomatycznych Londynu, o czym świadczy korespondencja króla angielskiego Charlesa II Stuarta i następcy tronu Jamesa II. Manuskrypty te znajdują się w archiwum rodzinnym Schönbornów i stanowią podstawę niniejszych rozważań¹. Jest to korespondencja w znakomitej większości oryginalna, która nie doczekała się do tej pory analizy problemowej. Prowadzona była w języku francuskim, co nie powinno dziwić biorąc pod uwagę długoletni pobyt wymienionych wyżej monarchów angielskich we Francji. Podobnie Schönborn ze względu na długoletnie i intensywne kontakty polityczne, doskonale władał tym językiem. Niestety w czasie kwerendy w brytyjskich instytucjach naukowych – The National Archives i The British Library nie odnaleziono śladów korespondencji zwrotnej Schönborna, choć pewnym należy być, że takowa istniała. Zdajemy sobie zatem sprawę, że

---

¹ Korespondencja ta jest przechowywana w Staadarchiv Würzburg (Residenz), Schönborn – Archiv, Korespondenz – archiv Johann Philipp [dalej: SW, SA, KAJP]. Obejmuje ona lata 1652–1672.

prezentowany obraz będzie nieco jednostronny, ale analiza odnalezionego materiału źródłowego wydaje się merytorycznie uzasadniona, choćby ze względu na badania dotyczące pozycji politycznej, jaką cieszył się biskup Würzburga w oczach dyplomacji najważniejszych dworów europejskich. Zachowane listy poddane zostaną analizie w układzie chronologiczno-problemowym. Merytorycznie zabieg taki wydaje się uzasadniony, biorąc pod uwagę kolejność powstawania określonych dokumentów osobistych oraz osób, które je tworzyły. Tekst został podzielony na dwie części – każda z nich obejmować będzie z osobna wymienionych wyżej monarchów angielskich.

CHARLES II STUART

Pierwszym w kolejności, biorąc pod uwagę chronologię analizowanej korespondencji, jest list Charlesa II, wówczas króla Szkocji, wysłany do Johanna Philippa von Schönborna z Paryża 23 grudnia 1652 r. Następca tronu angielskiego już we wstępie zwrócił się do biskupa określeniem „mon cousin”, które było naturalnym grzecznościowym zwrotem często spotykanym w tym czasie w dyplomacji. Używano go w stosunku do sojuszników lub osób, których rolę chciano specjalnie zaznaczyć i podkreślić. Na samym początku, w sposób niezwykle kurtuazyjny, nadawca pisał o wielkiej przyjaźni, którą elektor go obdarzał, a którą oczywiście odwzajemniał, co zamierzał podkreślać w swojej korespondencji publicznej – „L'estime que je fais de votre amitié et les singulieres prenes que j'an ay receues m'obligent a vous en rendre une reconnaissance plus particulier que par mes lettres publiques [...]”².

Stuart przyznał także, że powodzenie jego spraw na terenie Rzeszy zależy wyłącznie od kontynuacji przyjaźni i utrzymywania dobrych stosunków z biskupem Würzburga, który z kolei potwierdził chęć niesienia pomocy politycznej królowi szkockiemu w obecności jego dwóch rezydentów, najpierw Williama Curtuisa³, a potem Taylora⁴. Charles II

² SW, SA, KAJP, nr 2444, brak paginacji, Charles II do J.Ph. von Schönborn, Paris, 23 XII 1652.

³ William Curtuis był najpierw przedstawicielem Anglii w Norymberdze, powołanym na to stanowisko przez Charlesa I, a po jego śmierci został rezydentem Charlesa II na terenie Rzeszy Niemieckiej.

⁴ W tym przypadku chodzi o Johna Taylora, katolika i dyplomatę angielskiego w 1652 r. przebywającego w Moguncji (Th. Lindquist, *John Taylor (1597–1655), English catholic gentleman and Caroline diplomat*, artykuł na stronie internetowej pod adresem: <https://core.ac.uk/download/pdf/147828046.pdf> [dostęp: 22 III 2020]).

poinformował również Schönborna, że jego oddany współpracownik i rojalista Henry Wilmot, hrabia Rochester, będzie się z biskupem konsultował w sprawach Stuarta. Wilmot miał także za zadanie dbać o interesy następcy tronu angielskiego przed cesarzem oraz innymi książętami niemieckimi, jak również na sejmie Rzeszy. Następca tronu angielskiego prosił ponadto także biskupa o otoczenie hrabiego protekcją i udzielenie mu odpowiednich instrukcji dotyczących postępowania w sprawach politycznych związanych zapewne z reprezentowaniem interesów Stuarta na terenie Rzeszy Niemieckiej⁵.

Z przekazanych przez Charlesa II informacji można wnioskować, że Schönborn był osobą o nie tylko silnej pozycji na terenie państw niemieckich, ale również świetnie zorientowaną w tamtejszych układach politycznych i na pewno bardzo wpływową, skoro miał udzielać porad wysłanikom późniejszego monarchy angielskiego w ich działalności politycznej na terenie Rzeszy. Henry Wilmot w rzeczywistości odbył kilka misji dyplomatycznych mających na celu uzyskanie wsparcia dla sprawy Charlesa II i odzyskania przez niego tronu angielskiego. W tej sprawie spotkał się z cesarzem Ferdynandem III, księciem Lotaryngii Nicolasem Françoisem de Lorraine-Vaudémont oraz elektorem brandenburskim Friedrichem Wilhelmem. Zapewne misje te nie przyniosły oczekiwanych rezultatów, a na pewno konkretnych efektów, bo żadne z tych państw nie podjęło spektakularnych działań mających pomóc Charlesowi II w powrocie na tron angielski⁶.

8 maja 1660 r., w związku z zupełnie nową sytuacją polityczną na Wyspach Brytyjskich, parlament proklamował Charlesa II królem Anglii, Szkocji, Irlandii i Francji⁷. Mimo objęcia tronu nie zaniechał on kontaktów z Schönbornem i nadal korespondował z biskupem Würzburga, choć już z zupełnie innego poziomu; nie był monarchą na wygnaniu, zabiegającym o poparcie swoich praw do korony, ale prawowitym władcą rządzącym państwem z udziałem parlamentu. Na treść listów wpływ miała także wypowiedziana przez Anglików 4 marca 1665 r. wojna Holandii, choć na konflikt zanosilo się już od ponad roku. Na akwenach otaczających Europę Anglicy prowadzili działania zbrojne ze zmiennym szczęściem, nato-

⁵ SW, SA, KAJP, nr 2444, brak paginacji, Charles II do J.Ph. von Schönborn, Paris, 23 XII 1652.

⁶ P. King, J. Wilmot, *Aspirations to greatness: the Wilmots of Hartlebury*, „Transactions of Worcestershire Archaeological Society” 2012, 3, 23, s. 121–122; NN, *Rochester, John Wilmot*, w: *The Encyclopædia Britannica*, [red. H. Chisholm], t. 23, Cambridge 1911, s. 427–428.

⁷ E.A. Mierzwa, *Polsko-angielskie stosunki dyplomatyczne w epoce rewolucji purytańskiej i restauracji Stuartów*, „Echa Przeszłości” 2001, 2, s. 99.

miast znacznie lepiej wiodło się oddziałom Charlesa II w koloniach, gdzie udało im się odnieść kilka spektakularnych sukcesów.

1 czerwca 1665 r. król angielski wspomniał w liście do biskupa Würzburga o nieporozumieniach między książętami palatyńskimi, których trudno było pogodzić ze względu na dzielące ich różnice polityczne. W tym przypadku chodziło o synów tak zwanego „króla zimowego” Friedricha V von Wittelsbach: Karla I Ludwiga von der Pfalz-Simmern, Ruprechta von der Pfalz-Simmern i Eduarda von der Pfalz-Simmern. Król angielski wspomniał również o wyjeździe niewymienionego z imienia Gloxina, który pełnił rolę doradcy u boku księcia Ruperta, a któremu powierzono zadanie negocjacji między skłóconymi stronami. W tym przypadku może chodzić o Davida Gloxina, radnego Lubeki i osobę wykonującą czasem różne misje dyplomatyczne. Stuart podkreślił wywiązanie się wymienionego z powierzonego mu zadania oraz zaznaczył nadrzędną rolę w rozmowach Schönborna, który postąpił w tym przypadku zgodnie z instrukcjami przesłanymi mu przez króla angielskiego. Niestety, co było przyczyną nieporozumienia, tego rozstrzygnąć nie jesteśmy w stanie, choć możemy przypuszczać, że jego podłożem były kwestie dotyczące apanaży związanych z uzyskaniem jeszcze w 1648 r. Palatynatu przez Karla I Ludwiga⁸.

Kolejny odnaleziony list Charlesa II do biskupa Würzburga został napisany na pewno 26 sierpnia, ale najprawdopodobniej w 1665 r., ponieważ miejsce, w którym autor wpisał datę roczną jest całkowicie zniszczone i widać zaledwie dwie pierwsze cyfry i niewielki fragment trzeciej. Na teczce, w której znajduje się ten rękopis, widnieje data 1671 r., wpisana przez osobę inwentaryzującą. Na ostatniej jego stronie jest wyraźnie 1665 r., choć innym dukiem i atramentem. Niemniej dzięki dokładnej analizie pozostałości trzeciej cyfry daty można być prawie pewnym, że jest to 6, co bardziej rzeczywistym czyni rok 1665, podany na ostatniej karcie listu⁹.

Już na samym początku król angielski poinformował duchownego, że wysłał z misją dyplomatyczną na dwór cesarski do Wiednia hrabiego Carlingforda¹⁰. W tym przypadku chodzi o irlandzkiego rojalistę Theobalda Taaffe, 1. hrabiego Carlingford, któremu powierzono zadanie spotkania się z cesarzem Leopoldem I oraz księciem Lotaryngii Nicolasem Françoisem de Lorraine-Vaudémont, co zapewne wymuszało na nim konieczność spotka-

⁸ SW, SA, KAJP, nr 2449, brak paginacji, Charles II do J.Ph. von Schönborn, Londres, 1 VI 1665.

⁹ SW, SA, KAJP, nr 2453, k. 84 (foliacja nie opowiada żadnemu systemowi numerowania i jest wpisana kredką), Charles II do J.Ph. von Schönborn, Salisbury, 26 VIII 1665.

¹⁰ *Ibidem*.

nia z biskupem Würzburga. Dyplomata był zaufanym współpracownikiem króla angielskiego i jednym z przywódców irlandzkiej partii królewskiej. Znienawidzony przez przywódców parlamentu został nawet wymieniony w Act for the Settlement of Ireland 1652¹¹. W szyfrowanej, poufnej korespondencji, nadano mu numer 132 – „Servez vous dans vôtre chiffre de (132) pour son nom”¹². Otrzymał on również instrukcję, w której zalecano współpracę z biskupem Münster Bernhardem von Galenem, sojusznikiem angielskim w wojnie holenderskiej. Hrabia Carlingford miał się też obowiązkowo spotkać z J.Ph. von Schönborn oraz opowiedzieć mu o wcześniejszej wizycie u Galena i ostatecznym celu swojej misji. W tym przypadku zależało królowi angielskiemu na podkreśleniu wyjątkowej roli politycznej biskupa Würzburga, a dyplomacie londyńskiemu nakazano szerokie konsultacje z Schönbornem w sprawie swojej podróży do Wiednia i poproszenie go o radę, jak należy postępować na dworze cesarskim. Oczywiście wszystkie te zabiegi dotyczyły wojny z Holandią, którą toczył Charles II¹³. Jest to również wskazówka dotycząca datacji listu, która przemawia zdecydowanie za rokiem 1665, bowiem w sierpniu tego roku rzeczywiście Taaffe został wysłany przez Charlesa II z misją do Wiednia.

Kończąc swój list król angielski prosił duchownego, nazywając go najlepszym swoim przyjacielem – „j'ouvrir a vous comme a mon meilleur ami” – o udzielenie podróżującemu dyplomacie niezbędnych i odpowiednich porad politycznych¹⁴.

4 grudnia 1665 r. Johann Philipp von Schönborn w sposób niezwykle uprzejmy dziękował królowi angielskiemu za list, który otrzymał z rąk hrabiego Carlingforda (Th. Taaffe). Duchowny potwierdzał również, że wszystkie rzeczy, które uzgadniał z dyplomata angielskim, a także te, o których do niego pisał, na pewno znajdują się w jego raportach wysyłanych do Londynu. Schönborn podziękował również za zaufanie jakim został obdarzony przez Stuarta. Z analizowanego listu wynika także, że biskup Würzburga był jednym z istotnych współpracowników i sprzymierzeńców politycznych Charlesa II i osobą o silnej pozycji wśród po-

¹¹ Taaffe, Sir Theobald, Viscount, Taaffe, w: *A Compendium of Irish Biography*, red. A. Webb, Dublin 1878, s. 513–514. O misji Theobalda Taaffe w Rzeszy Niemieckiej i Lotaryngii zob. *Lettres du Comte D'Arlington au Chevalier Temple, Contenant une Relation exacte des Traitez de l'Evêque de Munster, de Breda, d'Aix la Chapelle, & de la Triple Alliance [...]*, wyd. Th. Bebington, Utrecht 1701.

¹² *Lettres du Comte*, s. 17–19.

¹³ *Instructions au comte de Carlingford, allant envoyé Extraordinaire à la Cour de l'Empereur, Août 1665*, w: *Lettres du Comte*, s. 21–34. Ta sama instrukcja także w: *The Right Honourable the Earl of Arlington's letters to Sir W. Temple, Bar. From July 1665. Being the first of his Employments abroad, to September 1670 [...]*, wyd. Th. Bebington, London 1701, s. 21–29.

¹⁴ SW, SA, KAJP, nr 2453, k. 84, Charles II do J.Ph. von Schönborn, Salisbury, 26 VIII 1665.

zostałych książąt Rzeszy Niemieckiej. Oczywiście Johann Philipp wyraził gotowość do wypełniania zadań wynikających z jego zobowiązań wobec króla angielskiego, co można traktować raczej jako odpowiedź grzecznościową niż wskazującą na rzeczywiste zamiary otwartego angażowania się w kwestie wojny holenderskiej¹⁵.

W analizowanym zbiorze dokumentów znajduje się także list monarchy angielskiego, a w zasadzie jego kopia przesłana Schönbornowi, do holenderskich Stanów Generalnych z 16 grudnia 1665 r., w którym już na samym początku ubolewał on z powodu niepotrzebnie przelewanej krwi chrześcijańskiej. Król wspomniał o możliwym pokoju między dwoma narodami, do którego zawarcia niezbędne jest odrzucenie dawniejszych uraz i nieporozumień. Wyraźnie nawiązał on również do odmowy zaspokojenia wielu skarg składanych przez ministrów angielskich w Hadze. Charles II kategorycznie sprzeciwiał się, jego zdaniem, naruszeniom wolności handlu w Indiach Wschodnich i Zachodnich oraz związanym z nimi oszczerstwom ze strony władz holenderskich. Stuart poruszył również sprawę wyspy Pouleron, niezwykle istotnej dla Anglików, a która zgodnie z ostatnimi traktatami była własnością monarchii. Mimo tego została ona zajęta z rozkazu admirała Michiela Adriaenszooona de Ruytera, wybitnego i niezwykle skutecznego dowódcy floty holenderskiej¹⁶. Walczył on w trzech wojnach przeciw Anglikom zadając im dotkliwe porażki. Natomiast niewielka wyspa wraz z fortem była nie tylko miejscem intensywnych walk, ale również zacieklej negocjacji kończących zmagania wojenne. Podpisując traktat pokojowy została ona w rękach Holendrów, którzy z kolei musieli oddać Anglikom wszystko, co zdobyli w Ameryce Północnej. Był to pewien wyjątek od klauzuli traktatowej pozostawiającej stan posiadania na rok 1667¹⁷.

W dalszej części dokumentu Charles II nawiązywał do mediacji dyplomatów Louisa XIV, których propozycje nie zostały przez niego jednoznacznie odrzucone. Uważał on jednak, że należy wyznaczyć komisarzy, którzy zajęliby się ewentualnym traktatem pokojowym i zadbali o rekompensatę dotychczasowych szkód i przyszłe interesy handlowe obu stron¹⁸.

¹⁵ SW, SA, KAJP, nr 2449, brak paginacji, J.Ph. von Schönborn do Charlesa II, Mayence, 4 XII 1665.

¹⁶ SW, SA, KAJP, nr 2449, brak paginacji, Charles II do Stanów Generalnych Holandii, Oxford, 16 XII 1665.

¹⁷ J. Accarias de Sérionne, *La Richesse de la Hollande [...]*, t. 2, Londres 1778, s. 128; *A Catalogue of the damages for which the English demand reparation from the United-Netherlands [...]*, London 1664, s. 18–20, 113; W. Steward, *Admirals of the World. A Biographical Dictionary, 1500 to the present*, Jefferson–London 2009, s. 97.

¹⁸ SW, SA, KAJP, nr 2449, brak paginacji, Charles II do Stanów Generalnych Holandii, Oxford, 16 XII 1665.

W piśmie do holenderskich Stanów Generalnych wrócono również do kwestii odwołania ambasadora angielskiego Georga Downinga z Hagi. Charles II podkreślił, że decyzja ta wynikała z troski o jego bezpieczeństwo. Dodatkowo wspomniał on, że sekretarz ambasadora został bez żadnego powodu aresztowany pod drzwiami Downinga, co było działaniem niedopuszczalnym. Mimo całej sytuacji, Stuart wyrażał ubolewanie z powodu toczących się działań wojennych, które wpływają na oba narody, chrześcijaństwo oraz „religion protestante”. Kończąc memoriał monarcha angielski, odwołując się do boskiej opatrności i ingerencji, ponownie wspomniał o możliwym, sprawiedliwym dla wszystkich pokoju¹⁹.

Wspominając o aresztowaniu sekretarza ambasadora król angielski nawiązał do sytuacji, która miała miejsce w lipcu 1665 r. Holendrzy zdecydowali się wówczas rzeczywiście aresztować Nicholasa Oudarta, sekretarza G. Downinga. W ramach rewanżu zatrzymano i osadzono w Tower Pietera Cuneausa, sekretarza ambasadora holenderskiego w Londynie Michiela van Gogha. Oba te incydenty nie zepsuły jednak kontaktów dyplomatycznych między walczącymi stronami i dopiero we wrześniu 1665 r. Downing wrócił do Anglii, a van Goghowi nakazano opuścić Londyn²⁰. Zresztą G. Downing, polityk wyznający zasady merkantylizmu, był zdecydowanym zwolennikiem zmniejszenia znaczenia handlowego Holandii, którą uważał za największego konkurenta ekonomicznego Anglii. Uznawany też jest za jednego z twórców polityki, która godziła bezpośrednio w pozycję kupców niderlandzkich. Uważa się również, że jego działania, pomimo manifestowanej neutralności ze strony Johana de Wittta, doprowadziły ostatecznie do wybuchu drugiej wojny holenderskiej, choć w rzeczywistości cała ta sytuacja była raczej na rękę królowi angielskiemu, który dążył do złamania holenderskiej przewagi handlowej²¹. Zresztą handel angielski bardzo skorzystał na wojnach z Holandią na początku drugiej połowy XVII w. Powszechnie w kręgach rządowych Anglii panowało przekonanie, że wojna z konkurentem powodować miała znaczne intraty dla kupców z Wysp Brytyjskich. Niestety, było to błędne przekonanie, o czym dosyć szybko przekonali się decydenci z Londynu w trakcie drugiej wojny holenderskiej, ponieważ „even were the naval force of Holland totally annihilated, the acquisition of the Dutch commer-

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ G. Rommelse, *The Second Anglo-Dutch War (1665–1667). Raison d'état, mercantilism and maritime strife*, Hilversum 2006, s. 129–130.

²¹ O działalności politycznej ambasadora George Downinga w przededniu drugiej wojny holenderskiej szeroko S. Downing, G. Rommelse, *A Fearful Gentleman: Sir George Downing in The Hague 1658–1672*, Holversum 2011; M.L. Cherry, *The Imperial and Political Motivations behind the English Conquest of New Netherland*, „Dutch Crossing” 2010, 34, 1, s. 86.

ce to England could not be relied on as a certain consequence; nor is trade a constant attendant of power, but depends on many other, and some of them very delicate, circumstances²².

W raportach przesyłanych na Wyspy Brytyjskie Downing twierdził, że to Holendrzy postępują agresywnie, choć była to bez wątpienia propaganda ambasadora obliczona na określony cel, jakim było poparcie ewentualnych działań wojennych, choć gdy już do nich doszło, to Anglicy w początkowej fazie konfliktu nie byli w stanie zgromadzić nawet odpowiedniej liczby marynarzy, w przeciwieństwie do Holendrów, którzy dysponowali wówczas nieporównywalnie większą flotą niż ich konkurenci²³.

16 grudnia 1665 r. Charles II w liście do J.Ph. von Schönborna ponownie nawiązał do toczących się działań militarnych w wojnie angielsko-holenderskiej. Oczywiście korespondencja już od samego początku była niezwykle uprzejma, wręcz przyjacielska i chyba nie do końca wynikająca z obowiązujących wówczas konwenansów. Wydaje się, że rzeczywiście obu łączyła pewna więź, zapoczątkowana jeszcze w czasach pobytu Stuarta we Francji i jego zabiegów politycznych mających na celu poparcie starań o powrót do Londynu. Wyraży przyjaźni odwzajemnił biskup Würzburga za pośrednictwem hrabiego Carlingforda (Theobald Taaffe, 1. hrabia Carlingford), z którym Schönborn miał się kilkakrotnie spotkać i omawiać zapewne kwestie związane z najważniejszymi ówczesnymi problemami politycznymi²⁴.

Król angielski w dalszej części korespondencji informował biskupa, że przesłał do Stanów Generalnych list z propozycją pokoju, ale na pewnych warunkach, jak sam stwierdził, niewłaczających honorowi żadnej ze stron. Uważał, że zaoferowane propozycje są sprawiedliwe i uczciwe, a teraz wszystko już zależy od Holendrów. Monarcha ponownie podkreślił przyjaźń łączącą nadawcę i adresata i poprosił o protekcję i pomoc dla biskupa Münster Bernharda von Galena. Charles II zwrócił również uwagę na wrogość sąsiadów biskupa, choć o których chodziło, tego już nie wspomniał. Schönborn miał zatem zrobić wszystko, aby ewentualnie wesprzeć von Galena, być może odpowiednią sumą lub poparciem politycznym. Nie wydaje się prawdopodobne, znając zachowawczą i chyba optymalną w takiej sytuacji politykę biskupa Würzburga, aby chodzić tu mogło o interwencję zbrojną po stronie biskupa Münster²⁵. Johann Philipp

²² Cyt. za: B. Dew, *Commerce, finance and statecraft. Histories of England, 1600–1780*, Manchester 2018, s. 183.

²³ M.L. Cherry, *op. cit.*, s. 85–86.

²⁴ SW, SA, KAJP, nr 2449, brak paginacji, Charles II do J.Ph. von Schönborn, Oxford, 21 XII 1665.

²⁵ *Ibidem*.

chyba skutecznie uchylał się od konkretnej deklaracji dotyczącej poparcia militarnego, czy choćby finansowego lub politycznego von Galena. Już w lipcu 1665 r. w czasie misji Williama Temple do ostatniego z wymienionych, Schönborn był brany pod uwagę jako potencjalny sojusznik, obok elektora brandenburskiego Friedricha Wilhelma i księcia palatyna neuburskiego Philipa Wilhelma von Pfalz-Neuburg (Wittelsbach), jako członek koalicji antyholenderskiej, którą latem tego roku starali się stworzyć na terenie Rzeszy Niemieckiej Anglicy. Plany te nie przyniosły jednak żadnych rezultatów i biskup Würzburga nie dał się wciągnąć w wojnę w Niderlandach²⁶.

Warto przy tej okazji wspomnieć, wyjaśniając nieco ton tak stanowczej prośby Stuarta, że B. von Galen, jeden z głównodowodzących wojskami cesarskimi w wojnie z Turcją, po bitwie pod Szentgotthárd i zawarciu pokoju sprzymierzył się z królem angielskim i wystąpił zbrojnie po jego stronie w wojnie z Holandią. Za udział w walkach z Turkami duchowny otrzymał od cesarza Leopolda I złoty krzyż wysadzany brylantami. Ostatecznie jako sojusznik Charlesa II nie odnosił jednak większych sukcesów, a do wycofania się z wojny w Niderlandach zmusiła biskupa interwencja korpusu wojskowego wysłanego tam przez Louisa XIV²⁷.

Pod koniec grudnia 1665 r. Charles II ponownie nawiązał w swojej korespondencji do kwestii rozwiązań pokojowych konfliktu z Holandią. Wspomnił tu o ambasadorze van Goghu, który kilkakrotnie przekazywał mu listy na ten temat otrzymane z Hagi oraz o pretensjach, jakie zgłaszał tam G. Downing, które związane były z konfliktami handlowymi między obu państwami w Indiach Wschodnich i Afryce²⁸.

W dalszej części dokumentu monarcha angielski poruszył kwestię małżeństwa króla Portugalii Afonso VI z Marie Francisca Isabel de Sabóia, księżniczką de Nemours, zwaną także mademoiselle d'Aumale, córką księcia sabaudzkiego Charles-Amédée. Charles II uważał jednak, że Portugalczyk nie był do końca zdecydowany na poślubienie wybranej księżniczki sabaudzkiej, a zainteresowanie monarchy wzbudzała podobno także księżniczka austriacka, najstarsza córka, jak to odnotowano w liście, arcyksięcia Innsbrucka (tu arcyksięcia Tyrolu). Za jej kandydaturą przemawiały uroda księżniczki oraz pokój między Hiszpanią i Portugalią,

²⁶ *Instructions au Sr. Temple, Ecuyer, Aliant à la cour de son Alteße l'Evêque de Münster*, in: *Lettres du Comte*, s. 7–12. Ta sama instrukcja w języku angielskim w: *The Right*, s. 9–13.

²⁷ G. Pfeiffer, *Christoph Bernhard von Galen in seinem Verhältnis zu Kaiser und Reich*, „Westfälische Zeitschrift” 1934, 90, s. 16–19; J. Kędzierski, *Dzieje Anglii*, t. 1, Wrocław 1986, s. 200.

²⁸ SW, SA, KAJP, nr 2449, brak paginacji, Kopia listu Charlesa II do NN [na pewno J.Ph. von Schönborna], Oxford, 31 XII 1665.

który byłby wówczas bardzo prawdopodobny i traktowany jako wiano panny młodej. W dokumencie zaznaczono również, że pewne plany matrymonialne miał wobec niej także sam cesarz²⁹. Mademoiselle d'Aumale podobno nie ustępowała urodą swojej konkurentce – „princesse jeunes, aimable, belle et remplie de vertus” i rzekomo nie była do końca zadowolona z planowanego małżeństwa z królem portugalskim³⁰.

Kontrkandydatką dla Marie Francisca Isabel de Sabóia, księżniczki de Nemours była Isabella Clara von Österreich, księżna regentka Mantui i Montferrat. Była ona córką Leopolda V Habsburga i Claudii de Medici. 7 września 1649 r. wyszła ona za mąż za Charlesa II de Gonzaga-Nevers, ale związek nie należał do udanych. Mąż nagminnie zdradzał Isabelłę, a i ona nie pozostawała mu dłużna i ku powszechnemu oburzeniu romanowała z ochrzczonym Żydem Charlesem Bulgarinim, sekretarzem własnego męża. Kiedy ten ostatni zmarł niespodziewanie 24 sierpnia 1665 r., Isabella nie uniknęła oskarżeń o jego otrucie, w czym pomagać miał jej rzekomo kochanek³¹.

Kolejna informacja przekazana przez Charlesa II w analizowanym liście dotyczyła fortyfikacji. Uznał on bowiem, że w tym czasie priorytetem było wzmocnienie szczególnie nadmorskich bastionów, chyba ze względu na możliwy atak holenderski. Poinformował on również adresata, że najważniejszą obecnie inwestycją tego typu była rozbudowa umocnień Plymouth. W dokumencie wspomniano również o umowie między hrabią Saint Albany Henrym Jermynem, od stycznia 1645 r. gubernatorem wyspy Jersey, a królem angielskim, która dotyczyła rezygnacji hrabiego z piastowania urzędu w zamian za dożywotnią gratyfikację. Na stanowisku zastąpił go, jak informował Schönborna Charles II, Thomas Morgan, żołnierz walczący w czasie wojny domowej pod rozkazami Thomasa Fairfaxa. Stanowisko objął w 1665 r.³² Kolejne zmiany na ważnych stanowiskach państwowych, o których informował król, miały nastąpić w Sądzie Admiralicji, gdzie Johna Extona miał zastąpić Leolin Jenkins³³. W rzeczy-

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ M. de la Clede, *Histoire générale de Portugal*, t. 2, Paris 1735, s. 760.

³¹ C. Wurzbach, *Biographisches Lexikon des Kaisertums Österreich*, t. 6, Guadagni-Habsburg (Agnes-Ludwig), Wien 1860, s. 178; G. Benzoni, *Carlo II Gonzaga Nevers, duca di Mantova e del Monferrato*, w: *Dizionario Biografico degli Italiani*, t. 20, 1977, http://www.treccani.it/enciclopedia/carlo-ii-gonzaga-nevers-duca-di-mantova-e-del-monferrato_%28Dizionario-Biografico%29/ [dostęp: 22 III 2020].

³² SW, SA, KAJP, nr 2449, brak paginacji, Kopia listu Charlesa II do NN [na pewno J.Ph. von Schönborna], Oxford, 31 XII 1665; *Dictionary of National Biography. Index and Epitome*, wyd. S. Lee, London 1903, s. 903.

³³ SW, SA, KAJP, nr 2449, brak paginacji, Kopia listu Charlesa II do NN [na pewno J.Ph. von Schönborna], Oxford, 31 XII 1665.

wistości zmiana ta nastąpiła nie, jak sygnalizował to Charles II, w 1665 r., ale trzy lata później³⁴.

Stuart wspomniał także w dokumencie o ostatniej audyencji ambasadora holenderskiego Michiela van Gogha. Wymieniony pożegnał się z monarchą, królową, księżętami i księżnymi z wielką kurtuazją, co podkreślało jego kunszt dyplomatyczny. W czasie spotkania użył też starego flamandzkiego pożegnania, które uznano za komplement – „que le Roi et le duc ancienne prepare un plat mais se estoient elle qui en devoient faire la sauce (un stile flamand de compliments)”, podkreślając przy tym, że w domu nadal będzie wznosił toasty za zdrowie Charlesa II – „boire la sante de Votre Majesté”. Oczywiście uznać to należy za wyraz niezwykłej kurtuazji i wyczucia dyplomatycznego ze strony ambasadora Holandii. Przedstawiciel Stanów Generalnych Zjednoczonych Prowincji miał zostać odesłany do portu w Somersetshire w towarzystwie 150 strażników³⁵.

Kolejna informacja przekazana Schönbornowi dotyczyła działalności ambasadora angielskiego lorda Denzila Hollesa, 1. barona Holles we Francji, z której Charles II był zadowolony podkreślając, że postępuje on rozważnie i ostrożnie. Monarcha uznał, że baron dba o interesy zarówno jego własne, jak i Anglii, podając przykład odmowy przez dyplomatę przyjęcia, niestety bliżej nieokreślonych, podarków. Król nie wymienił również, od kogo miałyby one pochodzić, ani w jakim interesie miały być wręczone³⁶.

Charles II nadmienił również, że, niestety niewymieniony z imienia i nazwiska, kapitan statku handlowego Genua opowiedział o przebiegu bitwy z udziałem admirała floty francuskiej François de Vendôme, duca de Beaufort, który wygłosił piękną przemowę zachęcającą marynarzy do walki i osobiście wziął w niej udział wykazując się wielkim męstwem i odwagą. Król uznał, że był odważny jak angielski marynarz, co można w zasadzie uznać za pewien rodzaj megalomanii ze strony Charlesa II i chyba nie do końca właściwe porównanie, a na pewno umniejszające francuskiemu admirałowi³⁷. W rzeczywistości opowiedziano monarsze o bitwie floty francuskiej z piratami algierskimi, która miała miejsce pod Cherchell u wybrzeży Tunezji w sierpniu 1665 r. Okrętami Louisa XIV

³⁴ D.R. Coquillette, *The Civilian Writers of Doctors' Commons, London: Three Centuries of Juristic Innovatio in Comparative Commercial and International Law*, Berlin 1988, s. 182–186, 189–197; B.D. Henning, *The House of Commons 1660–1690*, t. 1, *Members A–B, The History of Parliament*, London 1983, s. 284–285, 643–644.

³⁵ SW, SA, KAJP, nr 2449, brak paginacji, Kopia listu Charlesa II do NN [na pewno J.Ph. von Schönborna], Oxford, 31 XII 1665.

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ *Ibidem*.

dowodził admirał de Beaufort, któremu to zwycięstwo przyniosło spory rozgłos. Należał on już od czasów frondy do rojalistów, a potem bliskich współpracowników Burbona. Był admirałem floty śródziemnomorskiej. W 1665 r. wstąpił się dwoma bitwami z Algierczykami u wybrzeży Tunezji. Pierwsza miała miejsce w marcu pod Golettą, gdzie François de Vendôme, dowodząc 6 okrętami (w tym 4 liniowymi), zniszczył trzy pirackie, w tym jeden wyposażony w 46 dział. Natomiast w sierpniu jego flotylla zniszczyła trzy i przejęła dwa wrogie, należące do piratów algierskich, statki³⁸.

Ostatnia informacja przekazana w analizowanym dokumencie dotyczy rady królewskiej, na której Charles II nadał szlachectwo, niestety nie wymienionemu i bliżej nieznanemu Sontwellowi (Sondwell, Sandwell) „un de clerge du Conseil”. Zdecydowano również o wysłaniu go, zapewne z misją dyplomatyczną, do Portugalii, gdzie miał wyruszyć za kilka dni. Niestety, o kogo w tym przypadku chodzi, nie jestem w stanie ustalić³⁹.

15 lutego 1667 r. monarcha angielski informował Schönborna, że otrzymał z rąk, wspomnianego już wyżej, hrabiego Carlingforda (Theobald Taaffe) list od duchownego datowany na 29 listopada poprzedniego roku. Charles II nadmienił również, że długo rozmawiał z wymienionym na temat biskupa Würzburga i zapewne jego roli w planach politycznych i dyplomatycznych w czasie kończącej się już przecież drugiej wojny holenderskiej. Monarcha nadmienił także, że wysłał swoich ambasadorów do Hagi (wcześniej zostali odwołani z powodu wrogiego zachowania Holendrów), choć jakie zadania im wyznaczył, tego już nie wspomniał. Można się jednak domyślać, że związane one były z kwestiami rozmów pokojowych kończącego się konfliktu. Zresztą król, który często w korespondencji, podobnie zresztą jak w analizowanym manuskrypcie, powoływał się na dobro chrześcijańskiego świata był nieco zmuszony sytuacją polityczną i militarną do podkreślania swoich zabiegów mających na celu zakończenie konfliktu. Po pierwsze brakowało na wojnę pieniędzy. Pomimo uchwalenia przez parlament w grudniu 1664 r. ogromnej sumy 2 500 000 funtów na potrzeby wojenne już w lutym 1666 r. zaczynało brakować środków. Lord skarbnik Thomas Wriothsley, 4. hrabia Southampton, obliczył, że na potrzeby marynarki musi natychmiast dysponować kwotą 2 300 000 funtów, a posiadał jedynie 1 500 000, zatem deficyt z czegoś należało pokryć. Ratowano się doraź-

³⁸ T. Sarmant, M. Stoll, *Régner et gouverner. Louis XIV et ses ministres*, Perrin 2019, s. 89; R.C. Anderson, *Naval wars in the Levant, 1559–1853*, Liverpool 1952, s. 176; W.St. Magdziarz, *Ludwik XIV*, Wrocław 2004, s. 94.

³⁹ SW, SA, KAJP, nr 2449, brak paginacji, Kopia listu Charlesa II do NN [na pewno J.Ph. von Schönborna], Oxford, 31 XII 1665.

nymi sumami uchwalanymi przez parlament. Po drugie społeczeństwo angielskie nadal skonfliktowane z próbującym rządzić autorytarnie królem niechętnie było dalszemu prowadzeniu działań militarnych, które nie były przecież pasmem sukcesów angielskich. Z tego też powodu w analizowanym liście Charles II prosił J.Ph. von Schönborna o włączenie się w te działania dyplomatyczne, a w ich trakcie oczywiście o realizację interesów domu Stuartów⁴⁰.

Kolejny list Charles II napisał do Schönborna w 1668 r. w nieco innej sytuacji na kontynencie europejskim. W 1667 r. zakończono rozpoczętą przez Anglików dwa lata wcześniej wojnę z Holandią pokojem w Bredzie, który przewidywał zmiany w zapisach aktów nawigacyjnych na korzyść Republiki; Holendrzy mogli dostarczać na Wyspy towar południowo-niderlandzki i niemiecki, natomiast w koloniach zachowano aktualny na 1667 r. stan posiadania. 13 marca tego samego roku Louis XIV, pomimo sojuszu z Holandią, podpisał przeciwko niej tajny układ z Charlesem II, w myśl którego Anglia przyrzekała nie przeszkadzać Francuzom w oparowaniu Niderlandów Południowych, a dyplomaci Burbona obiecali nie wspierać Holendrów w walce przeciwko flocie angielskiej, rozpoczynając tym samym wojnę, tak zwaną dewolucyjną. Wielotysięczna armia Louisa XIV odnosiła wprawdzie w Niderlandach południowych znaczne sukcesy, ale ostatecznie po zawiązaniu koalicji antyfrancuskiej doszło do pertraktacji pokojowych i zawarcia w Akwizgranie 2 maja 1668 r. traktatu, na mocy którego wojska króla francuskiego wycofały się ze sporej części zdobytych ziem w południowych Niderlandach, a Hiszpania otrzymała gwarancję utrzymania terytoriów belgijskich⁴¹.

Wobec prowadzenia przez Francję agresywnej polityki na południu Niderlandów również J.Ph. von Schönborn musiał zachować daleko idącą ostrożność. Przede wszystkim obawiał się nie tylko Francji, z którą jego współpraca nieco się rozluźniła, ale także Hiszpanii i cesarza, który w razie dalszej kontynuacji działań wojennych zostałby najpewniej zmuszony do włączenia się w konflikt. Taki sam efekt w mniemaniu arcybiskupa przyniosłyby przeciągające się negocjacje pokojowe. W czasie rozmów w Akwizgranie uczestniczył jako przedstawiciel Moguncji bratanek Johanna Philippa, graf Melchior Friedrich von Schönborn-Buchheim, co

⁴⁰ SW, SA, KAJP, nr 2450, brak paginacji, Charles II do J.Ph. von Schönborn, Whitehall, 15 II 1667; Ch. Wilson, *Profit and Power. A Study of England and the Dutch Wars*, The Hague–Boston–London 1978, s. 135; G. Rommelse, *The role of mercantilism in Anglo-Dutch political relations, 1650–74*, „The Economic History Review” 2010, 2, 63, 3, s. 603–604.

⁴¹ H. Zins, *Historia Anglii*, Wrocław 2001, s. 217–218; J. Balicki, M. Bogucka, *Historia Holandii*, Wrocław 1989, s. 183–184.

zapewne gwarantowało ciągłość przekazywanych biskupowi Würzburga informacji o toczących się negocjacjach⁴².

Kolejny list do interesującego mnie duchownego Charles II napisał 10 sierpnia 1668 r. Już na samym początku korespondencji król wspominał o pokojowym rozwiązaniu spornych kwestii z Holandią, o czym otrzymał dokładną informację od nowego ambasadora angielskiego w Hadze, W. Temple. Król gratulował Schönbornowi zaangażowania w negocjacje i oczywiście ich pomyślnego zakończenia. Charles II dodał, że wysłał Temple do Holandii w charakterze oficjalnego przedstawiciela dyplomatycznego. Ponownie w sposób wielce kurtuazyjny monarcha podziękował duchownemu za dotychczasowe rady, których biskup udzielał przebywającemu wczesną wiosną 1668 r. na północy Niderlandów wymienionemu przedstawicielowi Londynu. Król zwrócił się również do Schönborna z prośbą o dalsze wspieranie działań politycznych Williama Temple „pour le bien commun de la Chrétienté”⁴³.

Oczywiście informacje zawarte w liście były zapewne doskonale znane biskupowi Würzburga, a tak późne przekazanie gratulacji z powodu zaangażowania w podpisanie pokoju można uznać za kurtuazję i pretekst do nawiązania korespondencji. Sam akt podpisania pokoju nie rozwiązywał na pewno spornych kwestii, które negocjowano jeszcze jakiś czas po zaprzestaniu walk i to zapewne o nich wspominał Stuart. Monarcha pisał już o tym znacznie wcześniej, bo 14 maja. W kilku następnych zdaniach król angielski ponownie podkreślił dużą rolę, jaką w negocjacjach odegrał Schönborn, zapewne nieco grzecznościowo wyolbrzymiając jego zasługi, choć znajomości ówczesnych realiów politycznych oczywiście nie można mu odmówić. Świadczy o tym na pewno informacja o pomocy, jaką biskup udzielał ambasadorowi Temple, i prośba o dalsze jego wspieranie.

Pozycję polityczną Johanna Philippa Schönborna w angielskich planach politycznych podkreślają, poza korespondencją, również inne materiały źródłowe, które odnaleźć możemy w interesującym mnie zbiorze przechowywanym w archiwum wüzburgskim. Chodzi tu o drukowane mowy królewskie, które monarcha wygłaszał na zgromadzeniach parlamentu. Jedna z nich, a zapewne nie była ona jedyna, została wysłana do interesującego mnie duchownego tuż przed jego śmiercią, na początku 1673 r. Jest to przemówienie Charlesa II, które wygłosił 5 lutego 1673 r.,

⁴² G. Mentz, *Johann Philipp von Schönborn, Kurfürst von Mainz, Bischof von Würzburg und Worms, 1605–1673: ein Beitrag zur Geschichte des 17. Jahrhunderts*, Jena 1896–1899, s. 144–146; W. Romberg, *Das Bistum Würzburg 7. Die Würzburger Bischöfe von 1617 bis 1684*, Germania Sacra, ser. 3, cz. 4, Berlin 2011, s. 337–338.

⁴³ SW, SA, KAJP, nr 2444, brak paginacji, Charles II do J.Ph. von Schönborn, Whitehall, 10 VIII 1668; *The works of sir William Temple, Bart.*, t. 2, London 1757, s. XIII–XIV.

a więc na 7 dni przed śmiercią Johanna Philippa. Razem z nim przesłano do biskupa także mowy lorda kanclerza Anthony Ashley-Coopera, 1. hrabiego Shaftesbury oraz Joba Charltona, 1. baroneta Charlton, spikera Izby Gmin – obie z 4 i 5 lutego tego samego roku. Politycy londyńscy na czele z monarchą uznali zatem za właściwe poinformowanie biskupa o przebiegu obrad parlamentu, a także przesłanie mu drukowanych mów najważniejszych osób w państwie, zaznaczając tym samym jego silną pozycję nie tylko w dyplomacji angielskiej, ale również Rzeszy Niemieckiej⁴⁴.

Nie tylko Charles II podkreślał w tym czasie rolę polityczną Schönborna w Rzeszy Niemieckiej. Podobnie postępował Louis XIV, a krótkie omówienie tej kwestii, choćby w odniesieniu do początku lat siedemdziesiątych XVII stulecia, wydaje się w tym miejscu uzasadnione. Jest to bowiem kolejny dowód na pozycję, jaką cieszył się biskup Würzburga na najważniejszym w tamtym czasie dworze europejskim, a rozważania nasze czyni nieco szerszymi. Podkreśli to również, że zabiegi angielskie o poparcie ze strony Schönborna nie były odosobnione i zawieszono w próżni dyplomatycznej, a wpisywały się w większy krajobraz działań politycznych związanych z interesującym mnie duchownym.

Johann Philipp w 1672 r. starał się utrzymywać z dworem paryskim/wersalskim poprawne stosunki wobec konfliktu Burbona z cesarzem. W jego trakcie Schönborn zamierzał pełnić rolę pośrednika w rozmowach pokojowych, ale wobec okupacji południowych terenów biskupstwa przez wojska cesarskie ostatecznie opowiedział się po stronie Habsburga⁴⁵. Mimo tego nadal uważany był przez dyplomatów paryskich za osobę ważną politycznie i odgrywającą pewną rolę w planach francuskich⁴⁶. Louis XIV w swojej korespondencji do Johanna Philippa z 1672 r. i 9 stycznia 1673 r. nie ukrywał sympatii, jaką darzył adresata, zapewne nieco kurtuazyjnej, ale na pewno pokazującej jego rolę wśród książąt Rzeszy. W pierwszym z listów z 25 lipca 1672 r. król francuski podkreślił już na samym początku dobre stosunki między nadawcą a adresatem, co było szczególnie widoczne w czasie ostatniej kampanii wojennej⁴⁷. W kolejnym liście, tym razem z 24 września 1672 r., monarcha ponownie zapewniając

⁴⁴ SW, SA, KAJP, nr 2454, s. 1–24, *His Majesties most gracious speech together with the Lord Chancellors, To Both Houses of Parliament. To which is added, His Lordships several speeches As also, those of Sir Job Charleton at his admission of Speaker to the Honourable, Hause, of Commons*, London 1673.

⁴⁵ G. Mentz, *op. cit.*, s. 175; W. Romberg, *op. cit.*, s. 338–339.

⁴⁶ SW, SA, KAJP, nr 2474^a, brak paginacji, Louis XIV do J.Ph. von Schönborn, list bardzo zniszczony, ale raczej na pewno Paris, 8 I 1673.

⁴⁷ SW, SA, KAJP, nr 2473^a, s. 283, Louis XIV do J.Ph. von Schönborn, au Camp de Voxtil (?), 25 VII 1672.

o swojej przyjaźni i przekazując wyrazy uznania z powodu jej dotrzymania przez biskupa, nadmieniał o swoich planach pokojowych i raczej nieuniknionych kontrybucjach na terenie Rzeszy Niemieckiej⁴⁸. W liście z 9 stycznia 1673 r. Louis XIV informował Schönborna o sukcesach militarnych w czasie wojny holenderskiej, przy okazji zapewniając o swojej przyjaźni⁴⁹. Biskup Würzburga był także jedną z osób zaangażowanych w negocjacje pokojowe i mediacje w wojnie holenderskiej w 1672 r. W tym czasie monarcha francuski informował bowiem Schönborna o planowanych rozmowach pokojowych. Nie ukrywał on także zadowolenia z zaangażowania Johanna Philippa w działania mające na celu przywrócenie pokoju między walczącymi stronami⁵⁰.

24 września tego samego roku Burbon w liście do Schönborna nawiązał do jego działań na rzecz pokoju w Rzeszy – „L'affection que vous avez toujours pour le maintien de la paix et de la tranquillité de l'Allemagne m'étant parfaitement connu”⁵¹. Wysłał on również do niego z poufną misją niewymienionego z imienia i nazwiska markiza de Vaubruy wyposażonego w szerokie pełnomocnictwa⁵². Kolejny dokument, o którym należy tu wspomnieć pochodzi z 19 grudnia 1672 r. Realizowana przez biskupa Würzburga polityka neutralności i chęci mediacji znalazły uznanie Louisa XIV. Podkreślił on także znaczenie działań Johanna Philippa mających na celu uspokojenie wojny i sytuacji polityczno-militarnej w Rzeszy, w przeciwieństwie do innych książąt i elektorów. Analizowany memoriał opisuje również działania polityczne i militarne usprawiedliwiające podjęcie interwencji przez króla francuskiego, podkreślając wrogość ze strony Holandii oraz zajęcie przez nią obszarów nadreńskich⁵³. Drugim dokumentem podkreślającym rolę polityczną Schönborna, związaną z toczącym się konfliktem, jest kolejny memoriał francuski, który przesłany do biskupa miał mu zwrócić uwagę na aktualną sytuację i wzajemne relacje walczących stron oraz możliwości rozwiązania problemów przy pomocy mediatorów, z których wymieniano między innymi króla szwedzkiego Karla XI, który został zaakceptowany przez zainteresowanych książąt Rzeszy Niemieckiej⁵⁴.

⁴⁸ SW, SA, KAJP, nr 2473^a, s. 284, Louis XIV do J.Ph. von Schönborn, Versailles, 24 IX 1672.

⁴⁹ SW, SA, KAJP, nr 2474^a, brak paginacji, Louis XIV do J.Ph. von Schönborn, list bardzo zniszczony, ale raczej na pewno Paris, 8 I 1673.

⁵⁰ SW, SA, KAJP, nr 2473^a, s. 282, Louis XIV do J.Ph. von Schönborn, Versailles, 7 IX [?] 1672.

⁵¹ SW, SA, KAJP, nr 2473^a, s. 285, Louis XIV do J.Ph. von Schönborn, Versailles, 24 IX 1672.

⁵² *Ibidem*, s. 285.

⁵³ SW, SA, KAJP, nr 2473^a, brak paginacji, Memoriał Louisa XIV, Versailles, 19 XII 1672.

⁵⁴ SW, SA, KAJP, nr 2394, brak paginacji, „Le Memoire qui lui a esté nouvellement présenté par le Baron de Schönborn au nom de son Eminence Monsieur l'Electeur Mayence a conmandé d'y rendre la response qui suit”, 11 (?) II 1673.

Powyższe listy i dokumenty dowodzą, że Johann Philipp von Schönborn odgrywał kluczową rolę w układach politycznych w Rzeszy Niemieckiej, a na pewno na jej zachodnich obszarach. Wyraźnie dostrzegała go dyplomacja francuska i angielska, nie wspominając już o habsburskiej, szczególnie w trakcie ówczesnych wojen holenderskich, w których miał pełnić rolę mediatora. Był on postrzegany na obcych dworach raczej jako kompromisowy polityk, posiadający znaczne wpływy na terenie Rzeszy Niemieckiej. Działalność taka wynikała z jego troski o zarządzane terytoria, które były narażone na bezpośrednie oddziaływanie wojskowe i dyplomatyczne zarówno Paryża/Wersalu, jak i Wiednia. Stawiało to Schönborna w kłopotliwej sytuacji wobec obu konkurujących ze sobą monarchów, tym bardziej w czasie konfliktów zbrojnych lat sześćdziesiątych i początku siedemdziesiątych XVII w. Unikał on również w analizowanym czasie jednoznacznych deklaracji i nie przystąpił do sojuszu wojskowego z Charlesem II przeciw Holendrom. Mimo tego król angielski zalecał dyplomatom londyńskim konsultacje z biskupem Würzburga w czasie ich misji politycznych w Rzeszy Niemieckiej, podkreślając tym samym ważną rolę Schönborna na tym terenie.

Wracając do korespondencji króla angielskiego do wpływowego biskupa Würzburga, to ostatni chronologicznie list Charlesa II do Johanna Philippa von Schönborna napisany został na krótko przed śmiercią duchownego – 6 lutego 1673 r. Już na samym początku król angielski powoływał się na list duchownego z 7 listopada oraz na memoriał, który przesłał mu „baron Schönborn seigneur de Reichelsberg”, na którego Stuart zwrócił już wcześniej uwagę. Zapewne chodzi tu o biorącego udział w rozmowach politycznych bratanka Johanna Philippa, Melchiora Friedricha. Po grzecznościowych zwrotach związanych z przyjaźnią i szacunkiem, jakimi monarcha darzył biskupa, poprosił go, aby zadbano o okazanie łaski wymienionemu wyżej baronowi. Chodziło tu o to, aby jego zasługi nie pozostały bez odpowiedniego uznania. Oczywiście król wspominał tu również o bliżej nam nieznanym radach Schönborna, przyznając mu rację⁵⁵. Biskup Würzburga zmarł 12 lutego 1673 r., więc istnieje prawdopodobieństwo graniczące z pewnością, że list dotarł już po zgonie duchownego.

---

⁵⁵ SW, SA, KAJP, nr 2454, brak paginacji, Charles II do J.Ph. von Schönborn, Whitehall, 6 II 1673.

JAMES II STUART

Nie tylko król Charles II był autorem korespondencji do J.Ph. von Schönborna. Pisał do niego również młodszy brat monarchy James II, późniejszy władca Anglii. Pierwszy znany mi list napisał on do arcybiskupa Moguncji 27 maja 1664 r., w którym już na samym początku wyraził głęboką przyjaźń do adresata i podziękował za jej odwzajemnienie, które biskup przekazał w liście za pośrednictwem hrabiego Köningseck⁵⁶. W tym przypadku chodzi tu najprawdopodobniej o Leopolda Wilhelma von Königsegg-Rothenfels, który znał i zapewne współpracował z Johannem Philippem von Schönbornem. Był on również zaangażowany w liczne misje dyplomatyczne na terenie Europy w tym oczywiście w Rzeszy⁵⁷.

James II w analizowanym rękopisie wyraził również zadowolenie, że mógł wziąć udział w bliżej nieokreślonych negocjacjach i realizować tam politykę swojego brata Charlesa II. Niestety, jakiej sprawy dotyczyły rozmowy, tego nie jesteśmy w stanie obecnie ustalić, choć można założyć z dużą dozą prawdopodobieństwa, że chodziło o tajne negocjacje z Francją dotyczące planowanych działań wojennych w Niderlandach⁵⁸.

11 kwietnia 1665 r. James II w grzecznościowym liście zapewnił biskupa Würzburga o swojej przyjaźni i wyraził zadowolenie z istniejących więzów duchownego z domem Stuartów. Następca tronu angielskiego przekazał również pewne informacje, w tym wyrazy uznania przez wspomnianego w innym miejscu Davida Gloxina, korzystając z jego powrotu na kontynent⁵⁹.

Kolejny list Jamesa II pochodzi z 3 czerwca 1667 r. i jest bardzo osobistym wyznaniem młodszego Stuarta. Już na samym początku nawiązał on do długoletniej przyjaźni, jaką biskup Würzburga obdarzał dom Stuartów. W związku z tą zażyłością zdecydował się przekazać mu wiadomość o śmierci swojego najmłodszego syna Charlesa, księcia Kendall, który zmarł kilka dni wcześniej. W rzeczywistości potomek Jamesa II umarł 22 maja 1667 r., przeżywszy zaledwie 10 miesięcy (urodził się 4 lipca 1666 r.)⁶⁰.

⁵⁶ SW, SA, KAJP, nr 2455, brak paginacji, James II do J.Ph. von Schönborn, Londres, 27 V 1664.

⁵⁷ E. Riedenauer, *Königsegg-Rothenfels, Leopold Wilhelm Graf von*, w: *Neue Deutsche Biographie*, t. 12, 1979, s. 358, <https://www.deutsche-biographie.de/sfz57376.html#ndbcontent> [dostęp: 31 III 2020].

⁵⁸ SW, SA, KAJP, nr 2455, brak paginacji, James II do J.Ph. von Schönborn, Londres, 27 V 1664.

⁵⁹ SW, SA, KAJP, nr 2455, brak paginacji, James II do J.Ph. von Schönborn, bez miejsca, 11 IV 1665.

⁶⁰ SW, SA, KAJP, nr 2455, brak paginacji, James II do J.Ph. von Schönborn, Whitehall, 3 VI 1667. Samuel Pepys w swoim diariuszu podał, że księżę Kendall zmarł w nocy z 22 na

O śmierci drugiego syna przyszły król Anglii napisał w kolejnym liście z 25 czerwca 1667 r., zaznaczając już na początku, że wydarzenie to było już tematem wcześniejszej korespondencji. James II pogrążony był w wielkiej żałobie po zgonie ostatniego z synów, który mu pozostał – „la mort du duc de Cambridge le seul fils que me restait” – również Jamesa, księcia Cambridge. W analizowanym dokumencie, choć krótkim, ale niezwykle emocjonalnym, widać wielkie cierpienie z powodu dwóch, w zasadzie następujących po sobie, zgonów dzieci następcy tronu angielskiego. Pytał on nawet retorycznie J.Ph. von Schönborna, czy jest w stanie spotkać go jeszcze jakieś większe nieszczęście, z którym musiałby się zmierzyć⁶¹.

Najprawdopodobniej księżę Cambridge zmarł na ospę lub dżumę dy-mieniczą – „Met here with Mr. Pierce, and he tells me the Duke of Cambridge is very ill and full of spots about his body, that Dr. Frazier knows not what to think of it”⁶². 27 maja Samuel Pepys wspominał w swoim pamiętniku, że syn Jamesa II jest nadal bardzo chory, ale już 9 czerwca zanotował, że księżę Cambridge czuje się znacznie lepiej i lekarze twierdzą, że są szanse na jego wyzdrowienie – „I hear that the Duke of Cambridge, who was given over long since by the Doctors, is now likely to recover; for which God be praised!”⁶³. Jednak 22 czerwca Pepys odnotował, że jednak James Stuart, syn Jamesa II nie żyje, co było, jak uznał, wielką stratą dla monarchii angielskiej, mimo że, jego zdaniem, nie miał większych szans na koronę⁶⁴.

Wśród analizowanych manuskryptów Jamesa II znajduje się jeszcze jeden list, niestety niezwykle zniszczony, co uniemożliwia odczytanie go w całości. Z tego też powodu nie da się określić datacji, natomiast pisa-ny był na pewno przez wymienionego wyżej następcę tronu angielskiego w pałacu Hampton i przez niego osobiście podpisany. W dokumencie tym James II nawiązał do polityki króla Charlesa II, wspominając o zwycięskiej bitwie wojsk angielskich, co zawdzięczać można oczywiście wstawiennictwu bożemu. Niestety bliższych informacji na ten temat nie podał, a brak daty i miejsca uniemożliwia identyfikację wydarzenia. Autor listu nadmienił także, że jest winien podziękowania Schönbornowi za zaangażowanie się polityczne po stronie Stuartów⁶⁵.

23 V 1667 r. *The Diary of Samuel Pepys, Selections*, red. O.F. Morshead, New York 1926, s. 391.

⁶¹ SW, SA, KAJP, nr 2455, brak paginacji, James II do J.Ph. von Schönborn, Londres, 25 VI 1667.

⁶² *The Diary*, s. 385.

⁶³ *Ibidem*, s. 393, 398.

⁶⁴ *Ibidem*, s. 404.

⁶⁵ SW, SA, KAJP, nr 2455, brak paginacji, James II do J.Ph. von Schönborn, Hampton Court, brak daty.

***

Analizowana powyżej korespondencja pod kątem częstotliwości nie jest może imponująca, ale biorąc pod uwagę nadawców, ważna i podkreślająca rolę Johanna Philippa von Schönborna w polityce i dyplomacji angielskiej na kontynencie w czasie drugiej, a później trzeciej wojny holenderskiej. Ważna rola duchownego była podkreślana zarówno przez Charlesa II, jak i Jamesa II, choć ten ostatni skupił się na kwestiach rodzinnych, wzmiankując jedynie o wydarzeniach politycznych czy militarnych. Niemniej jego korespondencja wskazuje chyba na duży poziom emocjonalny kontaktu obu osób. James II przekazał mu bowiem w listach sprawy najbardziej bolesne, jakimi były bez wątpienia kolejne zgony synów następcy tronu angielskiego. Wyrażał przy tym emocje, które określają stopień wzajemnej życzliwości i zaufania między Jamesem II a Schönbornem. Zatem ten rodzaj listów, choć krótkich w swojej treści, można traktować jako bardzo osobisty egodokument przekazujący nam cenne informacje o relacjach łączących adresata z nadawcą i emocjach, które towarzyszyły temu ostatniemu, związanych ze stratą najbliższych.

Charles II natomiast informował Schönborna, z którym znał się od czasów swojej emigracji we Francji, o wydarzeniach politycznych, misjach dyplomatycznych, prosząc jednocześnie o zaangażowanie się w nie biskupa Würzburga. Stuart podkreślał, oczywiście nieco kurtuazyjnie, że powodzenie jego interesów w Rzeszy w latach pięćdziesiątych XVII stulecia zależało w dużej mierze od duchownego, co, pomijając element grzecznościowy, stanowiło podkreślenie jego roli politycznej na terenie państw niemieckich. Schönborn miał wspierać przedstawicieli króla angielskiego, służyć im radą i doświadczeniem, jak choćby w przypadku misji do Wiednia Theobalda Taaffe, 1. hrabiego Carlingford. Johann Philipp miał także pomagać, oczywiście nie militarnie, ale politycznie i dyplomatycznie, sojusznikowi Londynu w czasie drugiej wojny holenderskiej, biskupowi Münster, który ostatecznie znalazł się w kłopotliwej sytuacji wojskowej i finansowej pod koniec tego konfliktu, kiedy przeciwko niemu maszerował korpus francuski wysłany przez Louisa XIV. Schönborn był także informowany o najważniejszych wydarzeniach dyplomatycznych, o których zapewne wiedział z innych źródeł, choć zdawać sobie musimy sprawę z tego, że analizowana korespondencja jest tylko niewielkim, zachowanym wycinkiem świadczącym o kontaktach króla angielskiego z frankońskim duchownym. Niestety, nie udało się odnaleźć listów biskupa do króla angielskiego, które na pewno znacznie rozszerzyłyby perspektywę postrzegania tych kontaktów o nowe, nieznanne dotąd fakty. Pomijając aspekt kurtuazyjny analizowanych wyżej egodokumentów, to zauważalny jest w tym przypadku fakt nieukrywanego chyba wzajemne-

go szacunku i przyjaźni, podkreślanej za każdym razem przez Charlesa II i Schönborna w jedynym liście Johanna Philippa do króla angielskiego. Zachowane listy świadczą niezbicie, że biskup Würzburga odgrywał ważną rolę polityczną w Rzeszy Niemieckiej, był tam osobą niezwykle wpływową, a jego kontakty sięgały nie tylko do Paryża czy Wiednia, ale, jak widać, również do Londynu, a w każdym z tych miejsc postrzegano go jako istotnego partnera w układance dyplomatycznej ówczesnej Europy.

REFERENCES (BIBLIOGRAFIA)

Manuscript sources (Źródła rękopiśmienne)

Staadarchiv Würzburg (Residenz), Schönborn – Archiv, Korespondenz – archiv Johann Philipp, nr: 2394, 2444, 2449, 2450, 2453, 2454, 2455, 2473^a, 2474^a.

Printed sources (Źródła drukowane)

Accarias de Sérionne J., *La Richesse de la Hollande* [...], t. 2, Londres 1778.

A Catalogue of the damages for which the English demand reparation from the United-Netherlands [...], London 1664.

Clede M. de la, *Histoire générale de Portugal*, t. 2, Paris 1735.

Lettres du Comte D'Arlington au Chevalier Temple, Contenant une Relation exacte des Traitez de l'Exêque de Munster, de Breda, d'Aix la Chapelle, & de la Triple Alliance [...], wyd. Th. Bebington, Utrecht 1701.

The Diary of Samuel Pepys, Selections, red. O.F. Morshead, New York 1926.

The Right Honourable the Earl of Arlington's letters to Sir W. Temple, Bar. From July 1665. Being the first of his Employments abroad, to September 1670 [...], wyd. Th. Bebington, London 1701.

[Temple, William] *The works of sir William Temple, Bart.*, t. 2, London 1757.

Studies (Opracowania)

Anderson R.C., *Naval wars in the Levant, 1559–1853*, Liverpool 1952.

Balicki J., Bogucka M., *Historia Holandii*, Wrocław 1989.

Cherry M.L., *The Imperial and Political Motivations behind the English Conquest of New Netherland*, „Dutch Crossing” 2010, 34, 1.

Coquilliet D.R., *The Civilian Writers of Doctors' Commons, London: Three Centuries of Juristic Innovatio in Comparative Commercial and International Law*, Berlin 1988.

Dew B., *Commerce, finance and statecraft. Histories of England, 1600–1780*, Manchester 2018.

Dictionary of National Biography. Index and Epitome, wyd. S. Lee, London 1903.

Downing R., Rommelse G., *A Fearful Gentleman: Sir George Downing in The Hague 1658–1672*, Holversum 2011.

Henning B.D., *The House of Commons 1660–1690*, t. 1, Members A–B, *The History of Parliament*, London 1983.

Kędziński J., *Dzieje Anglii*, t. 1, Wrocław 1986.

King P., Wilmot J., *Aspirations to greatness: the Wilmots of Hartlebury*, „Transactions of Worcestershire Archaeological Society” 2012, 3, 23.

Magdziarz W.St., *Ludwik XIV*, Wrocław 2004.

Mentz G., *Johann Philipp von Schönborn, Kurfürst von Mainz, Bischof von Würzburg und Worms, 1605–1673: ein Beitrag zur Geschichte des 17. Jahrhunderts*, Jena 1896–1899.

- Mierzwa E.A., *Polsko-angielskie stosunki dyplomatyczne w epoce rewolucji purytańskiej i restauracji Stuartów*, „Echa Przeszłości” 2001, 2.
- NN, Rochester, John Wilmot, w: *The Encyclopædia Britannica*, [red. H. Chisholm], t. 23, Cambridge 1911.
- Pfeiffer G., *Christoph Bernhard von Galen in seinem Verhältnis zu Kaiser und Reich*, „Westfälische Zeitschrift” 1934, 90.
- Romberg W., *Das Bistum Würzburg 7. Die Würzburger Bischöfe von 1617 bis 1684*, Germania Sacra, ser. 3, cz. 4, Berlin 2011.
- Rommelse G., *The role of mercantilism in Anglo-Dutch political relations, 1650–74*, „The Economic History Review” 2010, 2, 63, 3.
- G. Rommelse, *The Second Anglo-Dutch War (1665–1667). Raison d'état, mercantilism and maritime strife*, Hilversum 2006.
- Sarmant T., Stoll M., *Régner et gouverner. Louis XIV et ses ministres*, Perrin 2019.
- Steward W., *Admirals of the World. A Biographical Dictionary, 1500 to the present*, Jefferson–London 2009.
- Taafe, Sir Theobald, Viscount, Taafe, w: *A Compendium of Irish Biography*, red. A. Webb, Dublin 1878.
- Wilson Ch., *Profit and Power. A Study of England and the Dutch Wars*, The Hague–Boston–London 1978.
- Wurzbach C., *Biographisches Lexikon des Kaisertums Österreich*, t. 6, Guadagni–Habsburg (Agnes–Ludwig), Wien 1860.
- Zins H., *Historia Anglii*, Wrocław 2001.

Websites (Strony internetowe)

- Benzoni G., *Carlo II Gonzaga Nevers, duca di Mantova e del Monferrato*, w: *Dizionario Biografico degli Italiani*, t. 20, 1977, http://www.treccani.it/enciclopedia/carlo-ii-gonzaga-nevers-duca-di-mantova-e-del-monferrato_%28Dizionario-Biografico%29/ [dostęp: 22 III 2020].
- Lindquist Th., *John Taylor (1597–1655), English catholic gentleman and Caroline diplomat*, <https://core.ac.uk/download/pdf/147828046.pdf> [dostęp: 22 III 2020].
- Riedenauer E., *Königsegg-Rothenfels, Leopold Wilhelm Graf von*, w: *Neue Deutsche Biographie*, t. 12, 1979, <https://www.deutsche-biographie.de/sfz57376.html#ndbcontent> [dostęp: 31 III 2020].

NOTA O AUTORZE

Mariusz Sawicki – dr hab., profesor Uniwersytetu Opolskiego, podstawowym nurtem jego badań naukowych są kwestie związane z funkcjonowaniem politycznym, społecznym i militarnym Wielkiego Księstwa Litewskiego w II poł. XVII oraz początkach XVIII w. Ważnym kierunkiem zainteresowań wymienionego jest problematyka hegemonii sapieżyńskiej na Litwie w tym samym okresie. Kolejnym, nie mniej istotnym zagadnieniem jest funkcjonowanie elit księstwa nie tylko w wewnętrznej strukturze administracyjno-politycznej, ale również międzynarodowej, a w szczególności postrzeganie najważniejszych rodzin litewskich przez dyplomatów z Paryża–Wersalu oraz Londynu. Ważnym kierunkiem badań są także wpływy polityczne i dyplomatyczne Ludwika XIV i Anglii (Wielkiej Brytanii) w Europie Środkowej i Wschodniej.